

Horváth Beáta

A fügefafa és a kaméleon

A kikuju etnikum mítosza és hitvilága

A KIKUJU népcsoport Kenya egyik legnépesebb és legbefolyásosabb etnikuma, amely igen színes eredettudattal bír. Elsősorban az ország középső részén, Kiambu, Murang'a, Nyeri, Embu és Meru körzetében élnek, de Kenya más területein is találkozhatunk velük. Ma már nem különülnek el annyira, mint korábban, más etnikai csoportokkal, még tradicionálisan ellenségnek számító népekkel is keverednek. A kikuju populáció hat és nyolc millió közöttire becsülhető. Pontos számot az adatfeldolgozás ingadozása miatt nem tudhatunk. A kikujuk letelepedett életmódot folytatnak, hagyományosan földművelők, melyet állattartással ötvöznek. Beszélő nyelvük a bantu ághoz tartozik. Ma már nem hívhatjuk őket törzsnek, hiszen képtelenség lenne bizonyítani a közös vért, mint összetartozást. A vérszerinti rokonokat tömörítő kikuju törzs három, egymást kiegészítő összetevőre bontható: az első és a legkisebb a szűk család, ezt követi a klán, mely számos familiát tart össze, a harmadik fundamentum pedig a kikuju nép egységét biztosító rítusok rendszere. A kikujuknál, hasonlóképpen Kenya szinte minden etnikumához, e

Hagyományos kikuju település és házak a falumúzeumban

különleges rítusok jelenítik meg az élet valamelyik szakaszából egy másikba történő átlépést. A szertartás az élet fordulópontját jelöli, erősíti a közösséget, védelmet nyújt az egyén számára, áldást hoz az életre, felelősségteljes viselkedésre és a helyes út követésére tanítja az embereket. Az élet sorsfordulónak valóságos ünneplése egy-egy szertartás, mely egyszerre őrzi és megújítja a hagyományokat, közösségbe kovácsolja a különböző korcsoportokat.

De honnan is ered ez az igen erős identitástudat? A független Kenya első miniszterelnöke, a kikuju származású Jomo Kenyatta, eredeti nevén Kamau Ngengi könyvéből megismerkedhetünk a népcsoport eredetmítosának egyik változatával.

A legenda szerint, a kezdetek kezdetén az univerzum megalkotója, azaz Ngai¹, magához hívott egy Gikuyu nevű férfit, kinek földet adott, azon folyókkal, erdőkkel, vadakkal és más javakkal. Ezzel egy időben Ngai földi pihenőhelyként és csodálatos tetteinek jelképeként teremtett egy hegyet is, mely a Kirinyaga nevet viseli (ma Kenya-hegyként ismert, legmagasabb csúcsa 5185 m). Ngai felvitte Gikuyut a hegy csúcsára, majd onnan rámutatott egy csoport fügefára, s megparancsolta a férfinak, hogy szaporodjon és alapítson országot a neki adományozott területen. Ngai azt is meghagyta, amennyiben Gikuyu segítséget kérne tőle, mutasson be áldozatot, s kezeit emelje imára a Kenya-hegy felé fordulva.

A férfi úgy tett, ahogy Ngai mondta, elindult a fügefák felé, ahol rátalált egy gyönyörű lányra, Mumbira, akít feleségül vett. Kilenc lányuk született, de fiúk egy sem.² Gikuyu igen dühös volt, amiért fiú utód nélkül maradt, ezért segítségül hívta Ngait. Isten türelemre intette őt, és megparancsolta neki, hogy áldozzon fel egy bárányt és az egyik gyermekét, vérüket és zsírukat öntse a fügefá (mokojo) törzsére, húsuikat égesse el. Nem sokkal ezután az áldozat helyén talál majd kilenc fiatalembert. Ngai szavai valóra váltak. Gikuyu hazavitte az ifjakat, akik megpillantva a lányokat azonnal szerelemre lobbantak. A lányok egy feltétel voltak hajlandóak feleségül menni a fiatalemberekhez, amennyiben azok matriarchális rendszert fognak követni. A családok Gikuyu és Mumbi halálát követően is együtt maradtak, s ahogy idővel egyre gyarapodtak, lassanként eltávolodtak, kilenc klánná fejlődtek, név szerint: asíra, agacsiko, airimo, ambui, angare, andziro, angui, idaga és aiderando.³ E klánok szorosan összetartoztak, segítették és támogatták egymást, egyetlen kiterjedt családként működtek együtt, mint Mumbi törzsének gyermekei. Persze e kláni leszármazás mára követhetlenné vált, a leggyakrabban adott leánynevekben (Wachira, Wanjiku, Wairimu, Wambui, Wangare, Wanjiru, Wangui, Mwedaga vagy Warigia) azonban máig visszaköszön.⁴

Kenyatta szájhagyományra épülő elbeszéléséből kiderül az is, hogy néhány generáció elteltével a nők uralkodni vágyó, harcos természetűvé váltak, sőt, némelyikük több férjet is tartott. A férfiak igazságtalanságoknak, jogtalan büntetéseknek, gyilkosságoknak voltak kitéve, melyet megeléggel felkelést szerveztek. A legenda szerint óvatosan megközelítették a nőket, és fondorlatosan rávették őket, hogy együtt haljanak velük. Ez hosszú időn keresztül így zajlott, mire az asszonyok ráeszméltek, hogy becsapták őket. Többségük teherbe esett,

Katolikus templom Kelet-Kenyában

legyengült, így a férfiak lassanként átvették a hatalmat, többnejűsége épülő patriarchális rendszert vezettek be, s átnevezték a törzset Mumbi gyermekeiről Gikuyu gyermekeire. A klánok eredeti nevét az asszonyoknak azonban sikerült megőrizniük, azzal emléket állítva Gikuyu kilenc lányának.

Léteznek eltérő mítoszok is. Egy másik változat szerint a fügefánál leszúrt kilenc karó változott ugyanannyi fiatalemberré, mialatt Gikuyu imádkozott. A Nobel-békedíjas, szintén kikuju származású Wangari Maathai elbeszélése alapján, Gikuyu botokból oltárt épített, amelyben égő áldozatként bárányt mutatott be. Mikor az állat elhamvadt, kilenc ifjú jelent meg. Szintén Maathai meséli, hogy nem kilenc, hanem tíz leány született, de a legkisebb, Wamuyu, még igen ifjú volt, és nem ment férjhez a nővéreivel egy időben, bár a későbbiekben neki is születtek gyermekei. E legenda szerint a kikuju népcsoport tíz klánból származik. Mindenegyik klán tagjai különböző foglalkozást űztek: az egyikből a próféták kerültek ki, a másik a kézműveseket tömörítette, de a doktorok és a népcsoport vezetői is külön klánból kerültek ki.

A kikuju etnikum valódi származása ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy a 13. század körül érkeztek Kelet-Afrikába a bantu vándorlás során. Norman Bennett és Christopher Ehret nyelvészek feltételezése szerint, a kikujuk a mára már kihalt Thagicu (e. dagéso) népcsoport leszármazottjai, nyelvük a kamba, a tharaka, a meru, az embu, a csuka, az igembe, a tigania és a mbeere népek nyelvének keveréke. Miképpen az sem tudjuk pontosan, hogy e népek, melyek egyébként szintén osztoz-

nak a kikuju eredetmítoszon, mikor szakadtak el egymástól, úgy az sem egyértelmű a kikujuk, mint önálló etnikum mióta léteznek. Bármelyik mítoszt fogadjuk is el, Ngai, vagyis a közös vérszerinti őst megteremtő és befolyásoló Isten, mint központi elem egyaránt visszatér. E mélyreható és összetartó kapocs elengedhetetlen a hagyományokat követő, de a modern kikuju családok életéből is, a közös őstisztelete a népcsoport alkotó része.

A kikuju ember egykoron rendkívül szoros kapcsolatot tartott természetfeletti erővel, s folyamatos párbeszédben állt az elhunyt ősök szellemeivel is. Közösségi ünnepekkor rendszeresen mutattak be állatáldozatot Ngai dicséretére, sőt, gyakran az italokból is kiöntöttek a földre, azzal kedveskedve Isten és a szellemek számára.

A kikujuk hagyományaiban a szellemvilág három részre oszlik. Az első a szülők szellemeit magában foglaló csoport, akikkel az utódok napi kapcsolatot tartanak fent. A második a klánok szellemvilága, amely a családokat felölelő klánok boldogulásáért felelős, míg a harmadik pedig az egy adott korcsoporthoz kötődő szellemekké. Mivel a különböző korcsoportok közötti egység alkotja a törzsi szervezettséget, utóbbi szellemeket egyúttal közösségi szellemekként is értelmezhetjük. A kikuju hitvilág szerint a holtak szellemeinek ugyanazok a javak járnak, mint az élőknek.

A mai vallások többségénél szerepel az ősök valamilyen formában kinyilvánított tisztelete, ám konkrét imádatról legfeljebb a konfucianizmus esetében beszélhetünk. Az afrikai vallásokban az ősök olyanok, mint az élő halottak: táplálkoznak, időnként megjelennek, illetve közvetítenek élők

és Isten között. Szolgáltatukkal egyesítik a közösséget, a fizikai és a spirituális világot, büntetnek, és emlékeztetnek, hogy egy napon mindenki a szellemvilághoz fog tartozni.

Ngai a teremtő, mindennek ura, aki ellátja teremtményeit javakkal. Nincsenek szülei és nincsen társa. Az égben lakozik, de ideiglenes otthonokat helyezett a hegyek tetejére, amelyekben áldás-, avagy átokosztás végett a Földön tett látogatásai során szokott megpiheni. A hagyomány szerint Ngai olyankor tartózkodik valamelyik hegy tetején, ha azt felhő borítja. De nemcsak a kikujuk hiedelmében lakozik Isten a hegytetőn. A környező népek is hasonlóan vélekednek, így gyakorlatilag nincs olyan hegytető, mely ne lenne valamelyik szent otthona.

A kikuju emberimádságai során Mwenenyagához szól, mely kifejezés jelentése: "Maga a fényesség". Az Isten földi lakhelyeként megnevezett Kenya-hegyet a helyiek pedig Kirinyagának, a "a fényesség hegyének" nevezik. A mindkét szónál szereplő tő, a "nyaga" jelentése strucc. A fekete-fehér tollazatú, nagytestű madár a Kenya-hegy fekete szikláit és hófedte, fehér csúcsait szimbolizálja. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy a hegy lábánál élő, a kikuju mítoszon szintén osztozó embu népcsoportnál a Nyaga az egyik leggyakoribb fiúnév.

Ngai nehezen meghatározható. Nem ruházzák fel emberi tulajdonságokkal, sem emberi külsővel. Mint ahogy a tradicionális afrikai vallások istenei, úgy Ngai is jelen van mindenhol és mindig, de keveset törődik az emberek ügyeivel. Ennek ellenére a kikuyu etnikum, különösen a szertartások ideje alatt, úgymint születés, beavatási ceremónia, házasság és halál, spirituális kapcsolatot tart fent vele. A hagyományos hitvilág, ellentétben a mai, jórészt keresztény vallások hitvilágával, nem engedte az egyént Ngaihoz szólni, erre csak családi gyűlekezetben kerülhetett sor. Ha az egyénnek segítségre volt szüksége, a közösség doktorával megtisztulást végzett, majd együtt megidéztek az elhunyt szellemét.

A hagyományos kikuju hit követői nem építettek templomokat vagy szentélyeket, rendszerint fűgefák tövében mutatták be áldozataikat. Ngai természeti jelenségek, úgymint eső vagy napsütés formájában mutatta meg erejét. A hiedelem szerint a villámlás megtisztítja Isten útját, amint egyik hegytetőről átköltözik a másikra, éppen ezért tiltott ilyenkor az ég felé nézni. Egy másik elbeszélés szerint a villám Ngai fegyvere, melyet az ellenségeivel vívott harc során használ, míg a mennydörgés pedig a küzdelemre készülő Ngai izületeinek ropogtatása. Isten szándékait és tetteit a természeti

jelenségekből (eső, vihar, szárazság, szél, stb.) következtetik ki. Ngai melegegettsége az embereknek jutottot javakból és terményekből mérhető le.

Korábban a kikuju emberek szárazság, vagy járvány idején együtt fohászokdtek, a beteg egyén gyógyulásáért ugyanakkor nem Ngaihoz fordultak, hanem a közösség doktorához. Amennyiben az orvos nem tudott segíteni, felidéztek az ősök szellemeit, s ha a betegnek ezután sem javult az állapota, akkor a családfő áldozatot mutatott Ngai tiszteletére. Másként jártak le, amikor Isten valamilyen természeti megnyilvánulása (például egy villámcsapás) okozott sérülést. Ilyenkor az ősök szellemét nem idézték meg, hiszen Ngai akarata ellen senkinek sem lehet ellenvetése.

A kikuju etnikum nem téríti vallását, más származásúakat nem fogadnak be egyedi kultúrájukat és személyiségüket meghatározó hitvilágukba. A közösség tagjává csakis beleszületéssel lehet válni, az alapvető kulturális és vallási szabályokat, hagyományokat, az erkölcsi tanításokat élete során sajátítja el az egyén. Bár számos afrikai hiedelemnél találkozhatunk vallási vezetővel, a kikuju hagyományokban ilyenről nem beszélhetünk. A kései kikuju hagyományok ugyan beszélnek prófétákról, ám e tanítók nem isten szavait tolmácsolták, hanem saját látomásait. Egyikük, Cege wa Kibiru (másnéven Mugo wa Kibiru) fehér emberek érkezését jósolta meg.

Ima az esőért

A hosszan tartó szárazságok ideje alatt az emberek felkeresték a látnokot, Ngai mutatott-e számára bármilyen álmot az eső hiányának okáról. Az elkövetkezendő éjszakák valamelyikén a látnok megálmodta, Ngai milyen színű bárányáldozatot fogadna szívesen, mellyel az emberek rossz tette megbocsátást nyerne, Isten pedig esőt küldene az égből. A kiválasztott bárány gazdájának tisztességes és igazmondó embernek kellett lennie, akitől állatát gabona, esetleg méz fejében vitték el. A szertartást idős, tiszteletben álló férfiak mutatták be, akikhez csatlakozhattak a közösség tekintélyes aszszonyai is, továbbá egy-egy, lelki és testi ártatlanságuk érdekében nyolcadik életévüket be nem töltő fiú és leány. A szertartásra hat nappal a résztvevők kijelölését követően, távol a falutól, egy nagyobb fűgefa alatt került sor. Az áldozati időszak alatt békességnek kellett lennie, senki nem hagyhatta el a lakhelyét, és vendégek sem érkezhettek.

A kitűzött nap reggelén az egyik tökedénybe mézsört, a másikba pedig tejet töltöttek. A tálakat a két gyerek vitte, nyomukban az idősek haladtak a bekötött szemű áldozati báránnyal. Mikor elérték

a kiválasztott fügefát, a vezető idős férfi magasra emelte kezét, benne a két tökedénnel és a Kenya-hegy felé fordulva imádkozni kezdett. Mondatait a jelenlévők kórusként kísérték. Az ima befejeztével a szertartásvezető belekortyolt a sörbe és a tejbe, jelezvén Ngai számára, hogy tiszta szívvel jöttek és áldozatuk is megfelelő. Ezek után a főimádkozó kiöntött az edényekből egy keveset a jobb és bal válla fölé, ily módon kielégítve a fügefát őrző holtak szellemeit, majd a résztvevők hétszer megkerülték a fát, s a mézsört, illetve a tejet annak törzsére locsolták. A nyolcadik körben letelepedtek a fa köré. Ekkor a bárányt a hátára fektették, fejével a Kenya-hegy felé. A gyermekek hüvelykujjukat az állat torkára helyezték, mellyel jelezték, hogy ártatlan és érintetlen emberekhez fűződik a jószág feláldozása, majd az egyik férfi megfojtotta a bárányt. Dr. Waruta kenyai professzor magyarázata szerint, azért ölték le így az állatot, hogy annak vére ne folyhasson ki, hisz a jószág teljes egészében Ngait illette. Ezt követően megnyúzták az állatot, leveleket és rőzsét gyűjtöttek, majd a fügefát két gallyának segítségével tüzet csiholtak. Az állat vérért a tejes, a zsírját pedig a sörös edénybe gyűjtötték össze, végül az egészet ráöntötték a fához erősített belekre. A megsült húst levelekre helyezték, apróra darabolták, majd egyik részét Istennek ajánlották, a maradékot pedig a résztvevők fogyasztották el. Miután befejezték az étkezést, Ngai adagját a csontokkal és a levelekkel együtt a tűzre vetették. Míg a füst szállt az ég felé, addig a tűz körül állók feltartott kézzel imádkoztak a Kenya-hegy, illetve a négy égtáj felé fordulva. A szertartás helyszínét hátrahagyva az imádkozók magukhoz vettek egy keveset a bárány gyomortartalmából, melyet később az ültetési rítus alkalmával használtak fel. Az áldozati szertartás összesen nyolc napig tartott, mialatt a résztvevők nem élhettek nemi életet, sőt, még feleségeik kunyhóiban sem alhattak.

Az ültetési szertartás

Az esős idő beálltát követően az idősek ismét összegyűltek, ezúttal az ültetési szertartás végett. Ennek célja a magvak megáldása volt. A vetőmagvak minden fajtájából egy keveset belekevertek a bárány gyomortartalmába, majd az egészet egy tökedénybe tették, melyet éjszakára a közösség legnagyobb tisztelendő asszonya vitt magával a kunyhójába. Ezt követően kiválasztottak két, el nem égő vesszőt a korábbi áldozati tűzből, az egyik végüket kihegyezték, és odaadták azoknak a gyerekeknek, akik az áldozaton is részt vettek. A kisfiú és a kislány, az idős férfakkal együtt elvitték a vesszőket, a tálat megőrző asszony kunyhójához,

majd mindannyian aludni tértek. Reggel kiválasztottak egy földterületet, ahol aztán szertartásosan elszórták a magvakat. A rítust végző férfi először magasra emelte az edényt, majd a Kenya-hegy felé fordulva imádkozni kezdett a termés megáldásáért. Ezt követően átadott néhány magvat az asszonyoknak, akik továbbadták azokat a gyermekeknek. Ők, a magukkal hozott vesszőkkel túrtak egy kisebb mélyedést a földben és beleszórták a magokat. Mindezt addig ismételték, míg minden egyes vetőmagot el nem vetettek. Miután visszatértek a faluba, megfújtak egy kürtöt, ezzel jelezve az embereknek: készülődhetnek a vetésre.

A termés megtisztítása

Néhány hónappal a vetés után következett a termés rituális megtisztítása a kártevőktől. Ennek menete megegyezett az esőért való fohászkodással és áldozatmutatással, csupán gyermekek nem vettek részt rajta. Olyan helyszínt választottak, mely bővelkedett a termő növényekben. A bárányt megfojtották, a gyomortartalmát különböző, apróra vágott gyógynövényekkel keverték el egy tökedényben. Elfogyasztották a húst, majd ünnepi dalokat énekeltek. Ezt követően a tűzifát, a gyógynövényeket, a csontokat és a körmöket, illetve a kifolyt vért és a bárány gyomortartalmát tűzre dobták. E rituális tűz segítségével gyűjtötták meg az idős férfiak a vesszőnyaláb fáklýákat, majd négyfelé váltak az imádkozók, mindegyik csoport magával vitt egy fáklýát, illetve edényben az állat vérért, zsírját és gyomortartalmát, s elindultak a négy égtáj irányába a megművelt földeken keresztül. Amerre jártak, mindenhol meggyűjtottak valamit, így a lángok tisztító áldása gyorsan tovaerjedt.

Aratási szertartás

Miután a termés beérett, ismét áldozatot mutattak be a kikujuk hálájuk jeléül. Összegyűltek az idős férfiak, a látnokok és a jósök. Az áldozati bárány színének egyeznie kellett a beérett kukorica színével, így a megfelelő jószág kiválasztása sokáig tartott. A szertartás előtti napon a megművelt földek között kígyózó utak mentén apró magtárakat létesítettek Ngai számára, hiszen a kikujuk szerint, aki ad, az vehet is. Ezekbe az ideiglenes magtárakba mindenkinek kötelessége volt valamennyi termést betenni. A beszolgáltatott termést különféle módon készítették el az idősek, majd el is fogyasztották azt.

A rituálé reggelén elvitték a bárányt és az áldozáshoz szükséges kellékeket a kiválasztott fügefához. Az állat megfojtását követően a fa kérgét megfúrták, majd a szivárgó vörös fehér nedvet

Pünkösdista templom Embuföldön, Kiriari

összekeverték a fa lehántolt kéregdarabjaival és a bárány gyomrának tartalmával. A szertartást vezető férfi a bárány bőrét keskeny, páros számú csíkokra vágta, aztán az előző keverékbe mártogatta és levelekbe csomagolta azokat. Az öregek felálltak és arccal a Kenya-hegy felé imádkozni kezdtek, majd a csomagocskákkal a kezükben elindultak. Minden egyes útkereszteződésnél megálltak, lyukat ástak, és behelyeztek egyet a zsákokkákból. Így tisztították meg rituálisan a betakarítók lépteit. A csomagok egy részét a falusiak között osztották szét, hogy azokat a magtárakban helyezték el a betakarítás megkezdése előtt.

A gyógyítás rituáléja

A kikujuk körében különböző szertartási formák alakultak ki a betegségek kezelésére. A hagyomány szerint a holdfelkelte a legalkalmasabb időpont az e betegségeket okozó gonosz szellemekkel való küzdelemre. Az effajta szertartásokon mindenkinek, öregeknek és fiataloknak egyaránt részt kellett venniük. A kürt megszólalásakor a közösség tagjai, kezükben botokkal, vagy más életlen szerszámokkal kirohantak házaikból², s üvöltve szaladtak a folyó felé, miközben az útjukba kerülő minden bozótot alaposan „megvertek”, nehogy akárcsak egyetlen szellem is életben maradjon. A környék visszhangzott a botok összeütésétől, a kürtöktől és az emberek sikoltozásaitól. A folyóhoz érve megátkozták a szellemeket, botjaikat pedig beledobták a vízbe. Ruháikról és lábukról leverték a port, majd hazafelé vidáman énekeltek, megünneplelve az ártások-

tól és a járványoktól való sikeres megszabadulást. Másnap kora reggel azoknak a kisgyermeknek a fejéről, akik koruk miatt még nem tudtak részt venni a szertartáson, az anyjuk leborotválta két sávban a hajukat (az egyik sáv a homloktól a tarkó irányába tartott, a másik pedig erre merőlegesen a fejtetőn keresztet formálva), majd vörös okkerral kenték be őket. Úgy tartották, e gyerekek képesek tekintetükkel elűzni az ártó szellemeket.

A varázslás és a boszorkányság

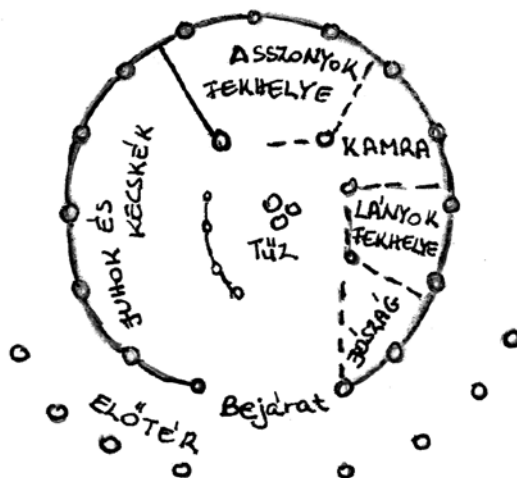
Mivel a hiedelem szerint az univerzumot egyfajta misztikus rend irányítja, a legtöbb tradicionális afrikai vallásban, így a kikujuk hitvilágában is fellelhetjük a mágiát, a kuruzslást. Helytelenül, a kívülálló könnyen varázslásnak, boszorkányságnak kiálthatja ki az afrikai vallások ezen, csupán részlet, s semmiképpen sem fundamentális szokásait. A hagyomány embere hitt egy erőben, egy felsőbb hatalomban, melyet a mágusok segítségével irányítani tud, ily módon jó, vagy akár gonosz dolgokat cselekedve másokkal. A tradicionális afrikai vallások hívei tisztában vannak azzal, e rejtélyes univerzumi erő Istentől s nem a varázslóktól származik, a mágusok csupán közvetítenek a szellemek és az emberek között. A hiedelem szerint a varázslók látják a halottakat, azok mozdulatai láng, illetve fény alakjában jelenek meg előttük, s hallják a hangjukat is, sőt, kommunikálnak velük. A mágusoknak az emberiség megsegítésére kell fordítaniuk e misztikus erőt, ártani, vagy átkozni nem szabad, az már fekete mágiának, vagy boszorkányságnak

minősül. Ez utóbbira példa a varázserővel okozott halál. Épp ezért Afrikában még ma is előfordul, ha valaki meghal, először azt próbálják kideríteni, vajon akarhatta-e valaki a halálát?

Gyakorta alkalmaztak mágiát szerelmi ügyekben is. Ilyenkor a varázsló egy elhagyott, csendes helyre vezette a látogatót, egy vadállat, rendszerint egy hiéna üregéhez, mivel a hiedelem szerint ilyen helyen lakoznak azon holtak szellemei, akik kapcsolatban állnak a szerelem mágiájával. A mágus leültette a látogatót az üreggel szemben, majd mögötte állva felemelt kézzel fennhangon, hétszer egymás után megszólította a szerelem szellemeit, miközben varázstáskáját lóbálta az ülő feje fölött. Ezt követően a szerelemre vágó „páciens” fejét az üregbe dugta, majd a mágus ritmikusan csapkodni kezdte a farát varázstáskájával, miközben kérdéseket tett fel a szerelmi életről. A rituálé végeztével a mágus annyi lány szerelmével áldotta meg a férfiút, amennyi a csillag az égen. Ezt követően a varázsló apró sebeket ejtett látogatója lábán, melyekbe képletesen beledörzsölte magát a szerelmet, majd bájtállal kínálta a férfit, így felkészítve a szerelmi életre. Az efféle szertartáson keresztülment férfit közveszélyesnek nyilvánították, kirekesztették, nem vállalhatott közszolgálatot, fiatal évei kizárólag az örömszerzéssel teltek, meglőtt korára vagon és család nélkül maradt.

A szerelmi mágiának létezett egy másik fajtája is, amikor a fiatalember reménytelenségében és féltékenységében fordult a csodadoktorhoz. Ekkor első lépésként képletesen elváltakozották a riválist, majd szerelmi bűverőt küldtek a leány felé. Az ifjú varázsigéket sajátított el, s amikor elérkezettnek látta az időt felkereste kedvesét. A nyelve alá egy darabka bűvös gyökeret tett, így próbálván hipnotizálni a lányt, majd nyíltan megvallotta szándékait, mire a bűverő hatása alá került kedvese azonnal beleegyezett a házasságba.

Amennyiben a fiúnak nem állt módjában találkozni a lánnyal, úgy a varázserőt a lány kunyhójában lévő tűzbe helyezték, s az a füsttel együtt került a kiszemelt testébe. De gyakorta szórták a különböző fakérgéből készült varázsport a leány ajtaja elé is, melybe belelépve úgyszintén szerelembe esett a behálózni kívánt hölgy. Ha mindezen próbálkozások eredménytelennek bizonyultak, akkor a szerelmes férfiú titokban összegyűjtötte a lány haját, vagy körmeit. Ezek felét a nyakába akasztva viselte, a másik felét pedig a kedvese ágyába rejtette, miközben egy varázserővel bíró verset ismételt, melyben hangosan megnevezte a szeretett lányt. Ez utóbbi a legáltalánosabban elterjedt szerelmi varázslat egész Kelet-Afrikában.

A hagyományos kikuju ház alaprajza (saját rajz)

A betegek meggyógyítása

A kikuju hagyományokban gyakorta használták a mágikus erőt a betegségek gyógyítására is, abban az esetben, ha a tradicionális gyógymód, vagy gyógynövény már nem segített. Ekkor a csodadoktor magára öltötte a szertartáshoz elengedhetetlen viseletét, szemben helyezkedett el a beteggel, akit már felkészítettek a természetfeletti erő befogadására. A varázsló elővette táskájából a gyógyító mágiát, egy jószág szarvába zárt különböző varázserővel bíró apró tárgyakat, melyeket a jobb kezében tartott, míg a balban egy, minden más csengőtől eltérő hangú, a hiedelem szerint a gonosz szellemeket elijesztő rézcseggőt markolt. Miután a beteg megnyalta a gyógyító varázsszöveget, a csodadoktor kántálni kezdett, s közben a páciens feje fölött hevesen rázta csengőjét, valamint a varázserővel bíró kürtjét. Aztán hirtelen elhallgatott, a beteg szemébe meredt, ráolvasott, és felkészítette a gonosz szellemek kiokádására. Varázsbotjával egy gödröt ásott, amelybe rituális célokra használt banánleveleket fektetett, majd gyógynövényekkel összekevert vizet öntött a mélyedésbe. A beteget a víz fölé térdeltette, s miután varázsigék mormolásába kezdett, a gyógyulni akaró minden mondat után belekortyolt a vízbe, a végén pedig képletesen (szóban elmondva) kihányta a gonosz szellemeket. Ezt követően a mágus belépett a beteg kunyhójába néhány, bűverővel rendelkező levéllel, s a lakhely minden szegletét rituálisan felsöpörte azokkal. Miután végzett, az összesöpört port bal kezével mérgesen a gödörbe dobta, a szellemeket pedig ismeretlen

helyre számúzta. A beteg ezt követően végigsöpörte testét ugyanezekkel a levelekkel és a vízbe dobta azokat. Később a rituális gödör tartalmát valaki elvitte egy közeli folyóhoz és beöntötte. A szertartás végeztével a beteg ember házából kivitték a régi hamut és új tüzet gyújtottak. Ekkor az ajándékokkal jutalmazott varázsló gyógyultnak nyilvánította a beteget, akiben úgy ragyogott az egészséges lélek, mint az új tűz.

A boszorkányság

A kikuju emberek között a legyűlöltebb mágiatípus a boszorkányság, azaz az orogi volt. Ezen erő birtokosára mint romboló, veszélyes személyre tekintettek. A boszorkányság célja a meggyalázás, éppen ezért alkalmazása etikátlannak, a közösség erkölcsi törvényeivel ellentmondónak számított. E mágia eltér a többitől, mivel nem misztikus erővel, hanem kézzelfogható dolgokkal történt. A boszorkányok lehetnek nők és férfiak egyaránt. A másikat nem ismerték, ritkán találkoztak, olyankor arcukat feketére kenték, illetve fehér pöttyöket rajzoltak szemük és orruk köré. Mindegyikük külön rejtekhellyel rendelkezett a bozótosban, ott vetették le ruházatukat, mielőtt meztelenül megjelentek a találkozáson az éjszaka kellős közepén. Miután befejeződött a tanácskozás és a szerek elkészítése, ki-ki visszatért búvóhelyére, ügyelve, hogy senki se kövesse. A boszorkányok által készített méreganyagok rendszerint tartalmaztak hamut, szárított mérgező gyökereket, illetve növényi port. Ezeket vegyítették ember, állat és hüllő húsából (többnyire a nemi szervekből, mellből, nyelvből, kéz- és lábfejből, vérből, fülből, szemből és orrból) visszamaradt, porhanyós keverékekkel. Az állati szervek közül felhasználták továbbá a szívet, a vesét, a gyomrot, a beleket, a májat, a herét és a zsírt. Az egyveleg halálos hatásához a hiedelem szerint azonban szükség volt a varázsló természetfeletti erejére is, aki varázsigék mormolása és túldramatizált rituálék közepette vitte át hatalmát a keverékbe. Mindazokat, akiket a közösség gyilkosság elkövetésével gyanúsított meg, kivégezte.

Társadalomellenes aktivitásuk miatt a mindennapi ember rendkívül félt a boszorkányoktól. Aki véletlenül mégis kapcsolatba került velük, rituális megtisztításon ment keresztül, nehogy a családtagjait is bemocskolja. Az ártó mágust ilyenkor rituális kellekeivel együtt a bírák elé hurcolták, s felszóltották, hogy kóstolja végig minden egyes mérgét. Amennyiben a boszorkány életben maradt, úgy bizonyította kellekei és saját maga ártalmatlanságát. Ha rosszul lett feleskették az igazságra, és

vallatni kezdték. Bűnösségének bebizonyosodása esetén két lehetősége maradt: elismerni a vádat és vállalni a kivégzést, avagy a további tagadással megkockáztatni, hogy családját is kiirtsák. Amennyiben ártatlannak bizonyult, elengedték, ám további egy hónapon át kémkedtek utána, s ha közben bebizonyosodott vétké, még aznap kivégezték.

Erre családja jelenlétében (a rokonok szeme láttára, vagy egyidejű vértanúságuk mellett) került sor. A kivégzést a szertartási kürtök kora reggeli hangja jelezte. Rendszerint egy tágas, kies területet választottak ki vesztőhelyként, hogy a jelenetet messziről is látni lehessen. A boszorkányt körbevették a bírák, majd megölték vele az egyik bakkecskáját, ezzel jelképezve saját halálát. A leölt állat szívét megették vele, hogy az megvilágítsa bűnös szívét. Ezt követően kecskevér és tehéntej keverékét öntötték a fejére, s azt végigfolyatták a testén is. A harcosok és az idősek hosszasan kerülgették a boszorkányt, közben pedig rituális, ráolvasó verseket énekeltek. Minden jelenlévő egy száraz banánlevelet helyezett az elítéltre. Majd a legközelebbi hozzátartozóját felkérték, hogy – némi közreműködő segítséggel – kötözze ezeket halálraítélt rokonára. A kiválasztott családtagnak már nem szabadott rokonként tekinteni a boszorkányra, csakis egy kivégzendő ártó bűnöst láthatott benne. Közben az öregek tüzet csiholtak, a halálraítéltet pedig felkérték utolsó kívánsága és az általa megölt személy nevének kimondására. Egy másik rokon átvette a tűznyalábot és meggyújtotta a levelekbe csomagolt kuruzslót. Ekkor a tömeg hátat fordított és egy örré bízta az égetést. A folyamat végén megfűjták a kürtöket és a résztvevőkön rituális megtisztítást végeztek.

A kikuju közösség napjainkban

A 20. század elején a Kenyába érkező misszionáriusok, illetve telepések az ártó boszorkányok és a hagyományos úton gyógyító doktorok foglalkozását egyaránt betiltották. Még az áldozatkor használt fügefákat, mint az ördögi befolyás jelképét is kiirtották. A kikuju etnikum fiatalabb tagjai gyorsan felvették a kereszténység hitét, s az ifjúság nemcsak megtagadta, de maga is gyakorta pusztította a hagyományokat. A gyarmatosítók nem tisztelték a helyiek hagyományát, társadalmi viszonyait, az egyén tradicionális szerepét a közösségekben és a családban. Elvárták, hogy a keresztény tanítások szerint, azonnal hagyjanak fel a többnejűséggel, a szertatásokkal és a rituálékkal, amelyek mind-mind a hagyományos Afrika alapvető szerkezetét adták. Mivel a Bibliát igen hamar lefordí-

tották kikuju nyelvre (Ibuku ria Ngai (e: éfoko réa ngáj), azaz Isten Könyve), a kikuju ember gyorsan megbizonyosodhatott, hogy a misszionáriusok tevékenysége ellenkezik az abban leírtakkal.

Az ifjabb generációk érdeklődését azonban felkeltette a fehér ember tudománya, elsősorban az írás-olvasás gyakorlata, s az engedelmesség fejében teret nyert az oktatás. A helyiek tömegesen keresztelkedtek meg, bibliai neveket vettek fel, és létrehozták az Isten Emberei elnevezésű, első vallási szektát, mely úgy fogadta el a kereszténység tanításait, hogy közben megőrizte az afrikai hagyományokat és hiedelmeket is. Így maradhatott fenn a fügefá és a kaméleon tradicionális jelentősége, mint a kikuju nép hagyományainak kiemelkedő elemei, a természeti jelenségek, a közösség és természetfeletti erők közötti kapcsolat jelképei. A mai városi kikuju ember pontosan annyira tart a kaméleontól, mint a sok évtizedekkel korábban élő.⁶

Mára a tradicionális hitvilág a szertartásokkal együtt eltűnt. A kikujuk életében, erkölcsében, közösségben, és hitében zavarral találkozhatunk. A hagyományos kikuju értékrend megbomlott, a családon belüli kötelékek meglazultak. Sokan felvették valamelyik világvallást, de legalább annyian élnek vallás nélkül. A kolonizáció és az azt követő függetlenség éveit során számos vallás nyert teret Afrikában. John S. Mbiti adatai szerint 1900-ban a földrész lakosságának 58%-a gyakorolta tradicionális vallását, 34% vallotta magát muzulmánként, 9,2% pedig kereszténynek. Egy 1984-es adat szerint a keresztények aránya 45%-ra, az iszlám hívőkké pedig 41%-ra szökkent fel, míg a hagyományos vallásokat már csak a lakosság 12%-a követte, 7% pedig egyéb hiedelmeknek hódolt.

A kikuju népcsoport többsége nagyjából száz, különféle, zömében keresztény felekezethez tartozik, melyekre jellemző, hogy ugyanaz a vallás akár városonként is eltérő tanokkal rendelkezhet, ezáltal számuk megsokszorozódik. A legősibb az Akorino egyház. Ezt a felekezetet a kikuju hagyományokra építették, a misszionáriusok megjelenésekor intézményesedő Arithi mozgalom követői kezdeményezésével. Az Arithi mozgalom átvette a fehér embertől a kereszténységet és az írástudást, ám azoktól elzárkózva kívánta tovább folytatni saját kultúráját. Timothy Gachanga, a Közösségi Béke Múzeum Alapítvány munkatársának jegyzetei szerint az Akorino felekezet tagjai kerülnek a politikát, az igazságtalanságot, az erőszakot, még a rendőrségi szolgálatban sem vesznek részt. Nem fogadják el a központi hatalom irányítását, s nem támadnak akkor sem, ha őket bántalmaz-

zák. Gyermeküket nem járatták állami iskolába, nem viszik őket okleveles orvoshoz. A pénzt gonoszknak tartják, nem tesznek semmilyen esküt és éjjel-nappal, férfiak és nők egyaránt, fehér turbánt viselnek a béke jelképeként.

E, legősibb keresztény egyházat megszámlálhatatlan mai protestáns felekezet követi, amelyeket általában csak rövidített formában említenek, mint pl. P.C.E.A. (Kelet-afrikai Presbiteriánus Egyház), A.C.K. (Kenyai Anglikán Egyház), A.I.C. (Belső-afrikai Templom), C.P.U. (Egyesült Protestáns Egyház), L.E.P.C.K. (Kenyai Evangélikus Lutheránus Egyház). A kikujuk lakta Kinangop-magasföldön elterjedt a Kanisa Israel (Izrael Templom) nevű szekta is, melynek követői PI vörös felirattal díszített fehér fejfedőt viselnek.

*Livingstone Tower, Bagamoyo, Tanzánia
Fotó: Kalmár Lajos*

Jegyzetek

- 1 A történet később megalkotott mítosz jellegét mi sem támasztja alá jobban, mint a Ngai szó, amely noha az Isten kikuju megfelelője, de valójában maszáj eredetű.
- 2 Itt kell megemlíteni, hogy a kikuju hiedelem szerint a tizes szám balszerencsét hoz, ezért említ a legenda kilenc lányt, noha eredetileg tízről van szó. Van szavuk a tizes számra, de régen ehelyett a „teli-kilences” kifejezést használták.
- 3 Az „a” kezdetű szavak a kikuju nyelvben az embert jelölő szavak többszámára utalnak.
- 4 A szó kezdetén a „wa-” egyfajta birtokviszonyt jelöl.
- 5 Az éles szélű eszközök használatát tiltották, mivel féltek attól, a megvágott szellem kiontott vére katasztrófával sújt.
- 6 A kaméleon a megvetett állatok közé tartozik, mivel a mítosz

szerint Ngai fontos, még az újhald felkelte előtt Gikuyu számára átadandó üzenetet bízott rá. Lassúsága és feledékenysége miatt az állat azonban elkésett, és ezért „fogy el” a Hold, illetve halandók az emberek.

Felhasznált irodalom:

- Kenyatta, Jomo (1938): Facing Mount Kenya. Nairobi, Kenway
Mbiti, S. John (1975): Introduction to African Religion. Nairobi, E.A.E.P.
Mugambi, Jesse Ndwiga Kanywa (1990): A Comparative Study of Religions. Nairobi, Nairobi University Press